

Voorlopers van het VPTL, 1928-1829

Een terugblik

prof. dr. G. Teitler

Inleiding

In de reeks Doctrinepublicaties van de Koninklijke Landmacht zijn inmiddels *Vredesoperaties* behandeld. Binnenkort verschijnt een deel dat aan de *Ongeregelde Oorlogvoering* is gewijd. In dit verband is dienstig in herinnering te roepen dat het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) – naast zijn militaire taak – in roerige gebieden dikwijls het civiel gezag uitoefende en zicht op bestuurlijk terrein moest begeven. In beide gevallen was de band die het tot de plaatselijke bevolking onderhield van groot belang. Het liet zich daarbij leiden door een voorschrift dat ook aanwijzingen bevatte inzake commandovoering. Mede gezien de

recent verschenen *Leidraad Commandovoering* komt dit veelzijdige KNIL-voorschrift meer dan louter historische betekenis toe.

De betreffende publicatie – voluit *Voorschrift voor de Uitoefening van de Politiek-Politie Taak van het Leger* (VPTL) – verscheen in 1928. Zij was geschreven voor officieren en kader en doorbrak een lange en merkwaardige KNIL-traditie. Het VPTL dekte namelijk een behoefte waarin – tot die tijd – niet de legerleiding voorzag. Voor de verschijning van het VPTL stonden het KNIL alleen aanwijzingen, wenken, handreikingen, enzovoort ten dienste, geschreven door bezorgde, maar op eigen initiatief opererende officieren.

Van een officiële status voor deze geschriften kon geen sprake zijn. Wel wist het onderwijs op de Koninklijke Militaire Academie en de Hogere Krijgsschool sommige van deze geschriften op waarde te schatten. Zij vormden echter uitdrukkelijk geen van hogerhand verplicht gestelde leerstof.

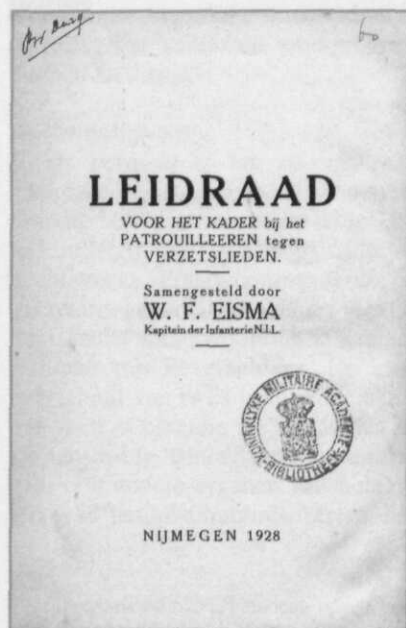
Het KNIL kende voor de verschillende wapens wel tactische richtlijnen, maar een overkoepelend geheel ontbrak. Het miste zo een geïntegreerde, schriftelijk vastgelegde visie op de taakuitoefening. Pas het VPTL zou, officieel, deze leemte vullen. Dat dit in 1928 gebeurde, hangt vermoedelijk met de volgende omstandigheden samen.

Ten eerste dat tegen die tijd militairen met ervaring uit de Atjeh-oorlog (de

Hoofdstukindeling van het VPTL (1928)

- 1 Taak van het Leger
- 2 Regeling van de Verhouding en de Samenwerking tusschen Burgerlijke en Militaire Gezaghebbenden
- 3 Gebruik van de Wapenen
- 4 Taak van Officieren en Kader
- 5 Houding tegenover de Bevolking
- 6 Optreden tegen Verzetslieden in het Algemeen
- 7 Voortduren van Verzet
- 8 Verschil in Strijdwijze bij verschillende Rassen
- 9 Inwinnen van Berichten
- 10 Gidsen, Spionnen en Tolken
- 11 Patrouillegebieden
- 12 Patrouilles
- 13 Legering
- 14 Omsingelen en doorzoeken van Huizen
- 15 Afzetten en doorzoeken van Kampongs en Terreindelen
- 16 Aanvallen op Inlandsche Versterkingen en versterkte Kampongs
- 17 Hinderlagen tegen Verzetslieden
- 18 Uitrusting, Munitie en Trein
- 19 Verpleging
- 20 Vervoer van de Patrouille per Automobiel

belangrijkste leerschool van de KNIL) zich opmaakten de dienst te verlaten. Een voorschrift bood gelegenheid die ervaring te bundelen en te behouden. Ten tweede dat een jaar daarvoor *Grondslagen voor de Verdediging van*

Nederlandsch-Indië waren opgesteld. Deze vertrouwden het KNIL de zorg toe voor de binnenlandse rust en orde.¹

Dit artikel vraagt aandacht, niet alleen voor het VPTL, maar vooral voor de minder bekende, hiervoor genoemde aanwijzingen, wenken, enzovoort. Het brengt deze geschriften met elkaar in verband en plaatst hen in een ook voor het VPTL relevant kader. Wel wijkt het daartoe af van de gangbare chronologische volgorde der gebeurtenissen. Het artikel begint in 1928 en eindigt rond 1830.

Tijdgenoten

De publicatie van het VPTL 'hing in de lucht'. Vrijwel gelijktijdig – in 1926 en 1928 – zagen twee geschriften het licht die wat opzet en stofbehandeling betreft als directe voorlopers zijn aan te merken. Kenmerkend is dat het eerste in de titel de uitdrukking *Wenken* voerde, het tweede de term *Leidraad*. Van het VPTL verschilden zij intussen voor zover zij 'met de deur in huis vielen'. Zij waren, met andere woorden, direct op de problemen van het patrouillelopen in verzetsgebied gericht.

Ook het VPTL was grotendeels aan dit onderwerp gewijd. Eerst echter wees dit officiële voorschrift militairen erop dat zij het veld met de burgerbevolking en bestuursambtenaren deelden. Zij dienden in hun optreden met dit gegeven rekening te houden. Bovendien moesten zij erop toezien tot die ambtenaren goede betrekkingen te onderhouden. De hiertoe geëigende middelen omvatten in elk geval een ruime informatievoorziening en begrip voor de eigen verantwoordelijkheid van het bestuur.

Te zelfder tijd echter hadden die militairen zich niet zonder meer hiernaar richten. Zij zouden tegen opdrach-

ten uit bestuurlijke hoek bezwaar mogen maken. Zelfs was toegestaan die opdrachten te weigeren, indien zij niet strookten met de eigen verplichtingen.

Geen officiële richtlijnen

Een officieel voorschrift kon er niet omheen deze aanwijzingen te geven. Dit gedaan hebbend, verschilde het VPTL in zijn praktische nadruk op de patrouillegang echter weinig van de twee geschriften. Het boekje uit 1926 – *Wenken voor Patrouilles bij het Optreden tegen een Inlandsche Vijand* – was een initiatief van R.M. van Mourik.² Aanleiding tot de publicatie vormden voor deze KNIL-officier de volgende overwegingen. Jongere officieren en onderofficieren klaagden erover dat hen nauwelijks (en dan nog alleen algemene en onvolledige) officiële richtlijnen ten dienste stonden. Enkele door individuele officieren geschreven werkjes moesten in dit gemis voorzien. Deze waren echter niet zozeer verouderd als wel nauwelijks meer verkrijgbaar.

Hoofdstukindeling van Van Mouriks *Wenken* (1926)

- 1 Uitrusting
- 2 Vivres
- 3 Verpleging
- 4 Marsen
- 5 Enkele gedurende de Marsen veelvuldig voorkomende Handelingen
- 6 Overtrekken van Rivieren
- 7 Hinderlagen
- 8 Handelwijze bij plotselinge Aanraking met den Vijand
- 9 Overvallen
- 10 Vervolging, Achtervolging, Opsporing
- 11 Legering
- 12 Transporten
- 13 Bescherming van Werkzaamheden
- 14 Gidsen, Berichtbrengers, Spionnen en Krijgsgevangenen
- 15 Represailles
- 16 Besluit

Ook raadpleging van het *Indisch Militair Tijdschrift* bracht de klagers niet verder. Weliswaar bevatte dit vele relevante artikelen, maar deze waren te zeer door de jaargangen verspreid om van veel nut te kunnen zijn. Dit probleem was al eerder gevoeld. Toen echter waren nog genoeg oud-gedienden met praktijkervaring – met name uit de Atjeh-oorlog – aanwezig om jongere collega's van advies te dienen. Waarom, vroeg Van Mourik zich af, was de legerleiding dan nog niet tot de uitgave van een officieel voorschrift gekomen? Hij kon voor dit verzuim maar één reden bedenken. Zo'n voorschrift zou een algemene strekking moeten bezitten, en dat stuitte – gezien de zeer uiteenlopende strijdwijzen van de Inlandse Vijanden (I.V.) – op grote problemen. Van Mourik erkende de geldigheid van dit bezwaar en gaf aan ook zelf geen afdoende oplossing te kunnen bieden. Zijn aanpak kwam erop neer de *Wenken* te ontleen aan lessen, opgedaan in de strijd tegen de lastigste (voormalige) vijand – de Atjeërs. Wat tegen deze tegenstander zijn waarde had bewezen, moest ook elders bruikbaar zijn.

Meningsverschil

In hetzelfde jaar als het VPTL – 1928 – verscheen de *Leidraad voor het Kader bij het Patrouilleren tegen Verzetlieden* van W.F.Eisma.³ Dit geschrift behandelde in grote lijnen dezelfde onderwerpen als de *Wenken* en het VPTL. Wel was de stof in de drie werken verschillend geordend en gerangschikt en in verschillende mate uitgeplozen. Het VPTL ging in dit laatste opzicht het verst.

Inhoudelijk verschilde Eisma intussen op enkele punten met Van Mourik van mening. Het belangrijkste was de vraag op welk wapen de militair tijdens patrouilles het meest moest vertrouwen. Van Mourik was van oordeel dat mocht een patrouille – alle voorzorgen ten spijt – in een hinderlaag vallen, het blanke wapen van aanzienlijk méér nut was dan de karabijn. Hij gaf deze opvatting zelfs een wijdere strekking. →

¹ G. Teitler, 'Het KNIL en de Vlootwetten. Toedracht en Uitwerking van de Defensiegrondslagen van 1927'. *Mededelingen van de Sectie Militaire Geschiedenis*, 4 (1981) 9-79.

² Uitgegeven in Weltevreden.

³ Dit boekje kwam in Nijmegen uit.

Trouwens o.i. moet bij het geheele optreden tegen den I.V. als regel gelden dat de klewang het hoofdwapen is en de karabijn slechts een hulpwapen uitmaakt waarnaar alleen in bijzondere gevallen gegrepen wordt.⁴

Eisma was dit volstrekt met hem oneens. Op het blanke wapen was de Inlandse vijand aan de KNIL-militair meestal gewaagd, zo niet diens meerdere. Hieruit kon maar één conclusie volgen. Deze militair moest:

zoo lang mogelijk gebruik trachten te maken van (zijn) vuurwapens en in de tweede en allerlaatste plaats van de marechausseesabel of de bajonet.⁵

Eisma stond trouwens niet alleen met deze opvatting. In het *Indisch Militair Tijdschrift* bijvoorbeeld klonk in enkele artikelen scherpe kritiek op het standpunt van Van Mourik door.⁶ Het VPTL hield in deze tegenstelling het midden. Zo schreef het voor een met lans of klewang uitgevoerde aanval met vuur te stoppen, maar bij de tegenstoot het blanke wapen te gebruiken.⁷

Het is goed erop te wijzen dat dit meningsverschil al geruime tijd bestond. Bovendien blijkt rond dit punt een soort golfbeweging te hebben bestaan. Gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw volgde het KNIL het Europees gebruik aan het

vuurwapen voorrang te verlenen. De moeilijkheden die de guerrillabestrijding in Atjeh bezorgde, brachten evenwel een wending teweeg – eerst alleen voor de maréchaussée-brigades, later op ruimere schaal.⁸

In de jaren twintig van de vorige eeuw diende zich opnieuw een verandering aan; terug nu naar meer nadruk op het vuurwapen. De oorzaak van deze laatste wending vraagt nog om nadere studie.

Daarnaast moet onderzoek uitmaken in hoeverre de *Wenken*, de *Leidraad* en het VPTL ook werkelijk toepassing

vonden in de praktijk. Het valt immers op voorhand niet uit te sluiten dat tussen deze geschriften en 'het veld' een zekere afstand bleef bestaan. Een aanwijzing hiervoor vormt het feit dat nog geen vier jaar na de verschijning van het VPTL al aanvullingen en verduidelijkingen nodig bleken. Deze verschenen onder meer in de vorm van *commandementsorders van blijvende aard*, verstrekt door de Gewestelijke Militaire Commandant te Atjeh. Daarnaast bleek nodig een *Handleiding in Verzetgebied* uit te geven.⁹ Individuele patrouillecommandanten, met andere woorden, gingen met of zonder VPTL dikwijls gewoon hun eigen gang.

Fasen

Van Mourik en Eisma gingen met hun geschriften direct aan het VPTL vooraf. Opvallend is dat, op één uitzondering na, de laatste min of meer vergelijkbare publicaties twintig jaar daarvoor verschenen. Trouwens, in het tussenliggende tijdvak plaatste ook het *Indisch Militair Tijdschrift* nauwelijks artikelen over het optreden van kleine verbanden tegen de I.V. Tussen 1895 en 1906 daarentegen zagen niet minder dan zeven enigszins op de *Wenken* en de *Leidraad* gelijkende geschriften het licht.¹⁰

⁴ Van Mourik, p. 28.

⁵ Eisma, p. 15.

⁶ L.A.S., 'Critische Beschouwingen op de 'Wenken voor Patrouilles bij het Optreden tegen een Inlandschen Vijand' door R.A. van Mourik'. *Indisch Militair Tijdschrift* (IMT) (1927) I, 82-85, 154-164, 260-264, 349-352 en G.F.V.Gosenson, 'De Periode der Klewangaanvallen en hoe deze door te komen'. *IMT* (1930) I, 242-249.

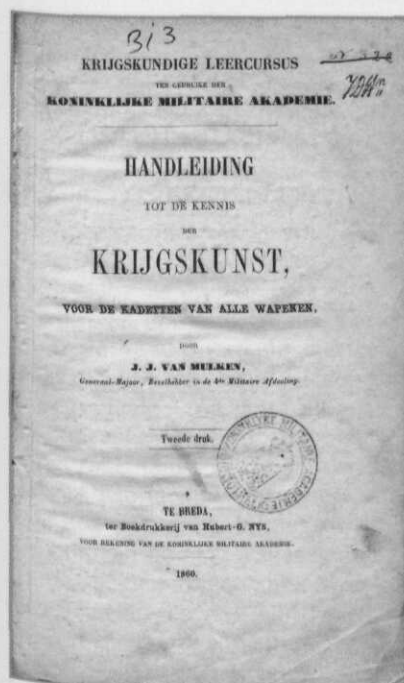
⁷ VPTL, hoofdstuk 12, Patrouilles.

⁸ C.M.Schulten, 'Tactics of the Dutch Colonial Army in the Netherlands East-Indies'. *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, 70 (1988) 59-67.

⁹ A.Doub, 'De Opleiding van den Jongen Officier voor zijn Taak als Patrouillecommandant in de Buitengewesten in het Algemeen en het Gewest Atjeh en Onderhoorigheden in het

Bijzonder'. *IMT* (1938) II, 662-674.

¹⁰ D.Brakel, *De Oorlog in Nederlandsch-Indië* (Arnhem, 1895); K. van der Maaten, *De Indische Oorlogen. Een Boek ten Dienste van den Jongen Officier en het Militair Onderwijs* (Haarlem, 1896) twee delen; L.D.C. de Lannoy, *Cavalerie tegen den Inlandschen Vijand* (Batavia, 1899); G. Nijpels, *Onze Strijd in Zuid-West-Celebes tot 1838 en de daaruit te putten Lessen* (Batavia, 1902) twee delen; R. de Bruijn, *Handleiding ten Gebruike bij het Onderwijs in de Tactiek aan Cadetten bestemd voor den Dienst bij het O.-I. Leger* (Breda, 1903); H.P.Ch.Hoetjer, *Wenken van Hier en Daar in het Gevecht tegen den Inlandschen Vijand* (Bandoeng, 1906); A.H.M.Eyken, *Gedragsregels tegen den Inlandschen Vijand* (Bandoeng, 1906).

Het ligt voor de hand deze plotselinge toename in verband te brengen met de wending ten goede die de Atjeh-oorlog in dit tijdvak nam. Het KNIL begon na vele tegenslagen eindelijk greep te krijgen op de tegenstander. Uit deze omslag putten enkele officieren kennelijk inspiratie de nieuwe aanpak op eigen gezag vast te leggen en aan een volgende generatie militairen door te geven. Alle zeven stonden bovendien op zich. Dit wil zeggen dat zij geen onderdeel vormden van een meer algemeen, niet uitsluitend op Indië gericht werk. Dit was wel het geval met het hiervoor vermelde geschrift (1913) dat in het verder *lege* tijdvak 1906-1926 viel. Dit betrof een aanhangsel op het in de dagen bekende *Leerboek der Tactiek* van Hoogebom en Pop.¹¹

Kanttekeningen

Bij het bovenstaande zijn twee kanttekeningen te plaatsen. Ten eerste dat

¹¹ H.J.E. Bosch, *De Strijd tegen den Inlandschen Vijand* (Breda, 1913).

¹² Zie bijvoorbeeld Tarchus, 'Indische Tactiek'. *IMT* (1896) II, 408-421 en Anoniem, 'Een en Ander naar aanleiding van de 'Indische Oorlogen'. *IMT* (1897) I, 468-492.

de opzet van sommige van dit zevental ruimer was dan de *Wenken* en de *Leidraad*. Vooral de eerste twee uit de reeks behelsden méér dan aanwijzingen en richtlijnen voor het lopen van patrouilles. Zij richtten zich op respectievelijk *De Oorlog in Nederlandsch-Indië* en *De Indische Oorlogen*. Hun opzet was breed. Zij lieten zich ook uit over strategische en andere zaken, zoals de eis zich aan het volkenrecht te houden (terwijl de grondslag voor de toepassing van dit recht – deelname aan de strijd van geregelde legers – toch ontbrak). Bovendien gaven deze werken een schat aan etnografische bijzonderheden over de krijgsgebruiken van de verschillende volken in de Indische archipel.

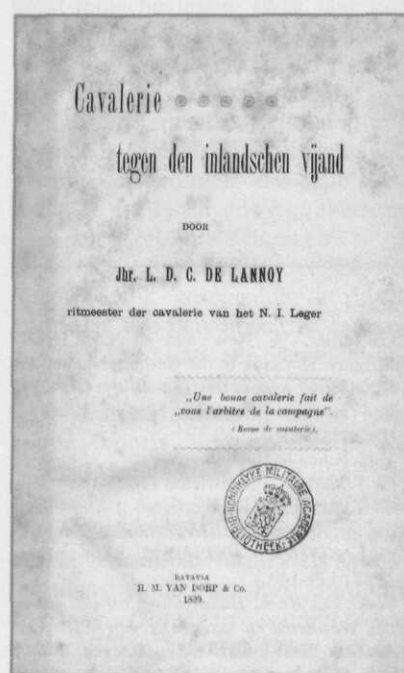
Tot slot valt op dat de schrijver van *De Indische Oorlogen*, de toenmalige kapitein der Infanterie van het KNIL, K. van der Maaten, een stelling ontwikkelde die zowel in het Indisch leger als daarbuiten tot heftige discussies leidde.¹² Volgens Van der Maaten was er, met de enorme verscheidenheid aan krijgsgebruiken in de archipel, geen reden een even grote verscheidenheid aan reactievormen te ontwikkelen. Het KNIL kon volstaan met de grondbeginselen van de tactiek te bestuderen en in praktijk te brengen. Het maakte daarbij geen verschil of het tegen Atjeërs of Boeginezen (op Zuid-Celebes) vocht. Sterker nog, het maakte voor de toepassing van die beginselen geen verschil of de vijand tot een inheemse of Europese krijgsmacht behoorde. Er bestond, met andere woorden, volgens Van der Maaten niet zoiets als een specifiek *Indische* tactiek.

Deze stelling ontlokte buitengewoon veel tegenspraak in een discussie, die verbonden was met het onderwerp van mijn tweede kanttekening. Deze richt zich op de stelling dat de hausse aan geschriften tussen 1895 en 1906 niet alleen verband hield met het verloop van de Atjeh-oorlog. Er was meer aan de hand. Rond de vorige eeuwwisseling voltrokken zich, waar moderne vuurwapens hun invloed

deden gelden, belangrijke militaire veranderingen. De Boeren-oorlog in Zuid-Afrika en de strijd tussen Rusland en Japan in Mantsjoerije getuigden hiervan. In reactie op die wapens begonnen militairen zich in te graven, veldgrauwe kleding te dragen en met lossere formaties te experimenteren.

Sommige vernieuwers concludeerden uit deze ontwikkelingen dat ook de bevelsverhoudingen zich moesten wijzigen. Op lagere niveaus in de organisatie dan vroeger waren voortaan tactisch inzicht, initiatief en verantwoordelijkheidsbesef nodig, wilde althans een aanval niet stokken of een verdediging haar vastheid bewaren. Een volgende stap was die niveaus deze eigenschappen met behulp van nieuwe opleidingsmethoden bij te brengen. De meeste vernieuwers gingen zelfs zo ver aan een radicaal gewijzigd stelsel van legervorming te denken, met zo min mogelijk beroepssoldaten en een zo kort mogelijke kazernering.

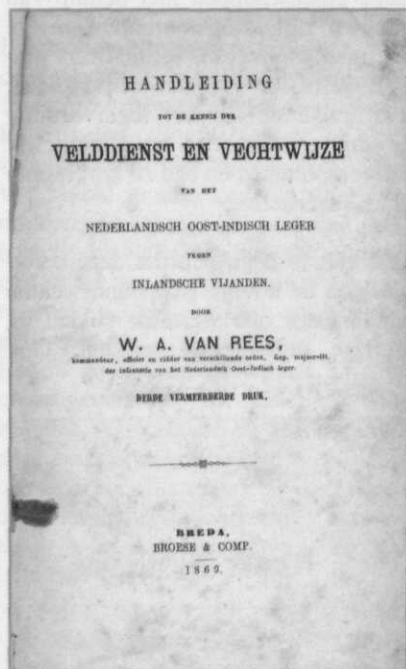
Het valt te begrijpen dat deze denkbeelden de nodige weerstand wekten en in haast alle westerse landen tot heftige polemieken leidden. Ook

Nederland en Indië kregen hiermee te maken. De aandacht die de ontwikkelingen in Atjeh (en elders in de archipel) trokken, kreeg zo een plaats in een ruimer verband. Ditzelfde gold voor het in deze tijd wortelend debat over het relatief belang van klewang en karabijn.¹³

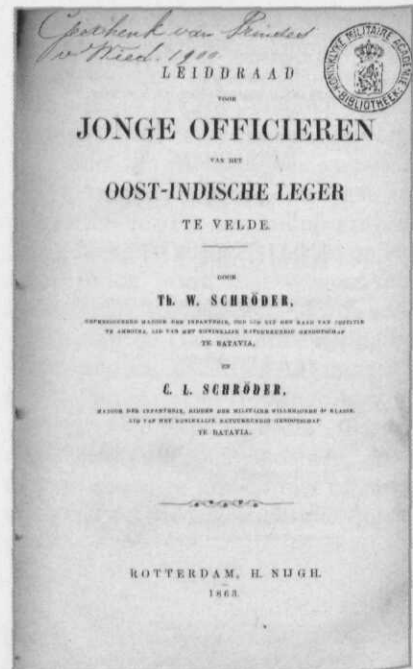
Maurits' visie

Maar terug nu naar de wortels van het VPTL. Opmerkelijk is dat voor 1895 weer een betrekkelijk lange periode viel met – op één uitzondering na – geen voor dit artikel relevante publicaties. Die uitzondering betreft de verschijning in 1873 van *Onze Indische Vijand*, geschreven door ene Maurits.¹⁴ Achter deze naam ging de

luitenant-kolonel J.I. de Rochemont schuil, een KNIL-officier die in dit tijdvak enige bekendheid genoot als verdediger van het – door sommigen heftig aangevallen – beleid van generaal J. van Swieten bij de tweede expeditie naar Atjeh.¹⁵ Het werk uit 1873 is overigens van algemene aard, al komen in het slothoofdstuk twee punten aan de orde die nauw met de Atjehse problemen samenhangen. In de eerste plaats de stelling dat de kernfout van het Indische leger was zich niet te kunnen losmaken van Europese krijgsgebruiken – alsof die in Indië zonder meer toepasbaar waren en tot gunstige resultaten leidden. In de tweede plaats het voorstel om – als het loslaten van die gebruiken voor het gros van het Indisch leger zo moeilijk lag – in elk geval toch een speciale eenheid (door Maurits al *maréchaussée* genoemd) zich hierin te laten bekwamen.

Het kost weinig moeite in deze opmerkingen de aanzet te ontwaren tot de latere verbeteringen in de vechtwijze tegen de Atjehse guerrilla. Bovendien vormden zij de opmaat voor het hierboven genoemde vernieuwingsdebat. Maurits pleitte er immers voor slaafse navolging van elders in zwang zijnde gebruiken en organisatievormen te vermijden. Guerrillabestrijding vroeg om eigen tactische elementen, om een creatieve keuze ten aanzien van beschikbare militaire middelen en om experimenten op organisatorisch gebied. De ontwikkelingen in Atjeh zouden het belang van Maurits' visie spoedig bevestigen.

Behoeftte aan aanwijzingen

Onze Indische Vijand uit 1873 stond in de tijd alleen. Een tiental jaren eerder echter beleefde het KNIL wat de publicatie van tactische richtlijnen betreft een hausse, die aan de jaren 1895-1906 doet denken.¹⁶ De aanleiding hiervoor is ook dit keer niet ver te zoeken. Rond het midden van de negentiende eeuw begon het Indisch leger aan een reeks expedities tot uitbreiding van het Nederlands gezag, die vloeiend in de tochten naar Atjeh zou overgaan. Was het KNIL tot die tijd in personeel en financieel opzicht tamelijk kort gehouden, na ongeveer 1850 keerde het tij. Het KNIL begon te groeien en zou voortaan één van de belangrijkste uitgavenposten vormen op het Indische budget.

Van belang is overigens aan te geven dat het aan deze reeks begon vanuit een situatie waarin het alleen met de grootste moeite zijn wil aan zijn tegenstanders kon opleggen. De Java-oorlog (1825-1830) had het uiterste van zijn krachten gevegd. De Padri-oorlog (West/Midden-Sumatra), die met onderbrekingen ruim twintig jaar duurde (van ongeveer 1820 tot na 1840) kende een nog moeizamer verloop. Bovendien had een serie expe-

¹³ G. Teitler, 'A 'New' and an 'Old Trend'. Military Thinking in the Netherlands and the Dutch East around the Turn of the Century', in: *The Low Countries History Yearbook* (Den Haag, 1982) 59-77.

¹⁴ Verschenen te Batavia.

¹⁵ G. Teitler, 'J. van Swieten (1807-1888)', in: G. Teitler en W. Klinkert (red.), *Kopstukken uit de Krijgsmacht. Nederlandse Vlag- en Opperofficieren 1815-1955* (Amsterdam, 1997) 129-140.

¹⁶ W.A. van Rees, *Handleiding tot de Kennis der Velddienst en Vechtwijze van het Nederlandsch Oost-Indische Leger tegen Inlandse Vijanden* (Breda, 1859); W.A. van Rees,

Handboek voor Postcommandanten op Java en de Buitenbezittingen, tevens Handleiding voor Aspiranten voor den Rang van 2den Luitenant der Infanterie in Neerlandsch-Indië (Arnhem, 1862); P.M. la Gordt Dillie, *Bijdrage tot de Kennis der Oorlogvoering in de Nederlandsch Oost-Indische Gewesten* (Samarang, 1863); Th.W. Schroeder en C.L. Schroeder, *Leidraad voor Jonge Officieren van het Oost-Indische Leger te Velde* (Rotterdam, 1863); A. Pompe, *Indische Tactiek. Aanhangsel bij de Handleiding tot de Kennis der Krijgskunst voor de Kadetten van alle Wapenen*, door J.J. van Mulken (Breda, 1865).

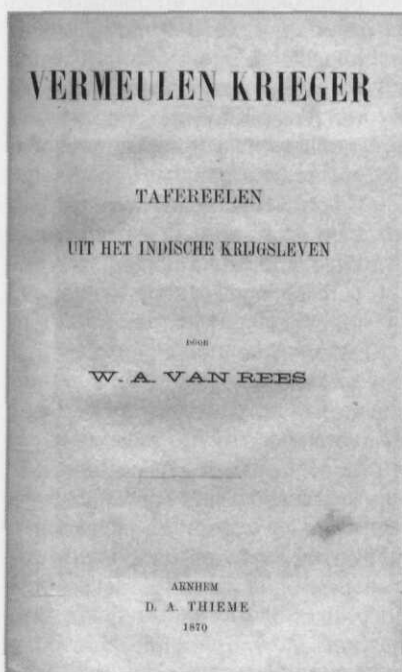
dities naar Bali nauwelijks tot enige Nederlandse invloed op dit eiland geleid.¹⁷ Onder deze omstandigheid hoeft het niet te verbazen dat behoefte aan aanwijzingen voor de oorlogsvoering ontstond. En als de legerleiding hieraan niet voldeed, voorzagen individuele officieren gaarne in die vraag.

Daarbij valt op dat het Indisch leger het er na 1850 voorlopig niet beter vanaf bracht. Ook na het midden van de eeuw leidde zijn optreden zelden tot vlotte en beslissende resultaten. Er waren zeker individuele commandanten met vooruitstrevende ideeën, die deze ook plaatselijk in praktijk konden brengen. Zolang echter de legerleiding die denkbeelden niet overnam en officieel in een voorschrift vastlegde, verliepen deze experimenten zonder blijvend resultaat. En nogmaals: individuele officieren mochten schrijven wat ze wilden, een formeel fiat ontvingen kun producten niet. Het KNIL werkte met een op Europa afgestemde geestelijke bagage en kende nog geen geïntegreerde visie op de problemen die het in Indië ontmoette.

Het Begin

In de periode voor deze hausse gebeurde geruime tijd niets op publicistisch gebied. De draad naar het VPTL verder afwikkellend, komt pas in 1829 weer een relevant werk in beeld. De schrijver, de gepensioneerde majoor P.F. Vermeulen Krieger, had juist voor het uitbreken van de Java-oorlog Indië en de dienst verlaten. Hij

leefde echter in de veronderstelling dat zijn achtergebleven collega's wel enige adviezen van een oudgediende konden gebruiken. Deze overtuiging leidde tot een boekje met de enigszins omslachtige titel: *Oost Indische Oorlogen, of Listen, Hinderlagen en Verdedigings-Wijzen der Inlandsche Volken, waargenomen in onderscheiden Oorlogen op de Moluksche Eilanden, Cheribonsche, Bantamsche en Malakkasche Landen in de Jaren 1817, 1818, 1819 en 1820 ten dienste der Officieren en Onder-Officieren, dienstdoende in de Indische Armee*.¹⁸

De publicatie kwam te laat om in de Java-oorlog nog van nut te zijn. Wel ging Vermeulen Krieger – na in 1826 zijn echtgenote te hebben verloren – terug naar Indië, maar ook hijzelf kwam te laat op het hoofdeiland aan om de strijd nog te kunnen beïnvloeden. Wel kreeg hij gelegenheid zijn krachten aan de Padri-oorlog te wijden. Hier echter wachtten hem nieuwe teleurstellingen. Zijn ter plekke geformuleerde inzichten, noch zijn gepubliceerde aanwijzingen of zelfs de tijdens de Java-oorlog geleerde lessen, verwerkten zijn commandanten voorlopig in hun beleid.¹⁹ Terug-

gekeerd in Nederland kwam hij er bovendien niet toe een voornemen uit te werken waarop hij in zijn *Oost-Indische Oorlogen* had gezinspeeld. Als dat boekje in een behoefte voorzag (had hij aangekondigd) zou hij een vervolg willen schrijven, mede erop gericht de organisatie van het Indisch leger te verbeteren.

Dit vervolg is er nooit gekomen. Wel schreef een collega van Vermeulen Krieger korte tijd later een werkje dat, hoewel nimmer gepubliceerd, de moeite waard is hier in het kort te beschouwen. Dit handschrift telt tweëntwintig bladzijden en bevindt zich in het Algemeen Rijksarchief, in de collectie van gouverneur-generaal Johannes van den Bosch.²⁰ Het draagt de titel *Onderrigt voor de Velddienst voor de Oost-Indische Oorlogen ten dienste van Alle Wapenen*. De auteur is ene N.W. Schmal die het werkje omstreeks 1830 moet hebben geschreven. Schmals loopbaan doet (in de verte) aan die van Vermeulen Krieger denken. Begonnen als soldaat maakte hij als korporaal de slag bij Waterloo mee. In 1822 bereikte hij als kurassier de rang van tweede luitenant en ging in 1829 over naar de cavalerie van het Oost-Indische leger. Twee jaar later keerde hij – als eerste luitenant – terug naar Nederland. Dat het handschrift tussen de papieren van Van den Bosch terecht is gekomen, doet vermoeden – een verplichting tot aanbidding bestond niet – dat Schmal het onder de aandacht van de gouverneur-generaal heeft willen brengen.

Vermoedelijk geschiedde dit in de hoop dat Van den Bosch er actie op zou nemen. Van een aanbiedingsbriefje of een schriftelijke reactie van de ontvanger ontbreekt echter ieder spoor. Voorts is opmerkelijk dat Schmal slechts korte tijd in Indië verbleef. Hij kan onmogelijk in deze periode de persoonlijke ervaring hebben opgedaan die Vermeulen Krieger ten dienst stond toen deze zijn *Oost-Indische Oorlogen* schreef. Aan schriftelijke bronnen kan Schmal bovendien over weinig anders dan dit

¹⁷ Zie hierbij J.A. de Moor, 'Warmakers in the Archipelago: Dutch Experiences in nineteenth Century Indone'sia', in: J.A. de Moor and H.L. Wesseling (eds.), *Imperialism and War. Essays on Colonial Wars in Asia and Africa* (Leiden, 1989) 50-71.

¹⁸ Uitgegeven in Breda.

¹⁹ W.A. van Rees, *Vermeulen Krieger* (Rotterdam, z.j.) en J.A. de Moor, 'Een Vroeg Handboek over de Guerilla in Nederlands-Indië: de Indische Oorlogen van Vermeulen Krieger', *Armamentaria*, 28 (1993) 9-20.

²⁰ Nummer 369 in de collectie van J. van den Bosch.

Hoofdstukindeling van Schmals *Onderrigt*

- 1 Tekort schieten in Indië van Europese krijgsgereedschappen. Eigenaard van de Inlandse volken. Oorzaken van het overwicht van Europese militairen (*zamenhang, vereeniging, doelmatig vuren en ondersteuning van elkanderen*). Aanleiding tot het uitbreken van oorlogen. Voortekenen van verzet. De rol hierbij van *Mohammedaanse priesters* en voorvechters.
- 2 Wijze waarop de vijand zijn troepen verzamelt. Hun bewapening. Hun ondoelmatig beheer en gebruik van vuurwapens.
- 3 Vechtstijl van Inlandse volken. De rol van versterkingen (*bentengs en kratons*). De zorg die de vijand aan vrouwen en kinderen besteedt.
- 4 Aanwijzingen voor patrouilles. Indeling van de troep tijdens de mars. Aandacht voor het zijterrein. Het belang van een strikte aansluiting. Vermijden van lopen in enkel gelid. De noodzaak vuur te kunnen geven naar alle zijden.
- 5 Logistieke voorbereidingen. Marsvoorzieningen. Het aanleren van uiterste soberheid. Leven van het land. Waarschuwing voor vergiftigd voedsel en drinkwater.
- 6 Soorten valstrikken en hinderlagen. Gepast wantrouwen jegens gidsen en tolken.
- 7 Waarschuwing tegen versnippering van krachten. Geen kleinere eenheden uitzenden dan 40-50 man. De psychologische en militaire noodzaak zoveel mogelijk offensief te opereren.
- 8 Vermijden van onnodig vuren (verspilling van schaarse munitie en vergroting van het zelfvertrouwen van de vijand). Het belang van de bajonet.
- 9 Zinloosheid te vluchten. De verplichting gevangenen te maken.
- 10 Soorten versterkingen. Optreden hiertegen.
- 11 Beperkte uitwerking tegen versterkingen van vlakbaangeschut. Aanbeveling een ingesloten vijand een vluchtroute te laten. Logistieke beperkingen bij de belegering van een vijandelijke veste.

gangspunt wikkelt deze beschouwing de draad juist steeds verder naar het verleden af. Langs deze lijn blijkt het aan voorlopers van het voorschrift niet te hebben ontbroken. Uitzonderingen daargelaten haalden deze geschriften echter niet de strakke opzet en beknoptheid van het VPTL. Wat dat betreft kwam, merkwaardig genoeg, het nooit gepubliceerde *Onderrigt* van Schmal uit 1830 nog het dichtst in de buurt van het voorschrift.

Dat Schmal zijn werkstuk aan de toenmalige gouverneur-generaal zond, is trouwens tekenend. Hij zal hebben beseft dat de invloed van zijn aanbevelingen stond of viel met de steun die zij van hogerhand ontvingen. Hoewel een bewijs daarvoor ontbreekt, heeft hij – door het aan Van den Bosch te sturen – kennelijk actief gepoogd die steun te verwerven. Dit gegeven vormt een belangrijk verschil met de latere didactisch bedoelde werken. Ook in dit opzicht staat het van alle hier genoemde geschriften wellicht het dichtst bij het VPTL.

ene werkje hebben beschikt. Wel is mogelijk dat hij via gesprekken met collega's de gegevens voor zijn *Onderrigt* bijeen heeft gesprokkeld. Hoe Schmal precies te werk is gegaan, blijft echter gissen. Hij heeft hierover in elk geval geen verwijzing nagelaten.

Vergelijking van het handschrift van Schmal met het boekje van Vermeulen Krieger leert dat er inhoudelijk zeker de nodige overeenkomst bestaat. Te verbazen hoeft dit niet. Beide auteurs behandelden in kort bestek en met dezelfde didactische

bedoeling hetzelfde onderwerp. Een overzicht van Schmals onbekend gebleven werkje biedt de mogelijkheid een vergelijking te treffen met het VPTL van bijna honderd jaar later. Opvallend is dan hoezeer de daarin behandelde thema's al aan bod komen in Schmals *Onderrigt*.

Slot

In geschiedkundige overzichten gaat het eerdere gewoonlijk aan het latere vooraf. Van deze regel is hier afgeweken. Met het VPTL als begin- en uit-